

Сцяжэнне стопаў прывяло да з'яўлення ў паэзіі Караткевіча дольніка.

У пошуках гармоніі паміж формай і зместам Купала пайшоў іншым шляхам. Вялікую колькасць харэяў (34,39% ад агульнай колькасці радкоў) М. Грынчык звязвае з «ідэйным і эмацыянальным зместам бунтарскай паэзіі Купалы — непрыняццем сацыяльнай рэчаіснасці, імкненнем да бунту, пратэсту»⁹. У Купалы няма такой вялікай колькасці сцягнутых стопаў і не налічваецца такой колькасці дольнікаў.

¹ Верабей А. Летапіс жыцця і творчасці // Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1991. Т. 8. Кн. 2. С. 428—481.

² Караткевіч У. Зб. тв.: У 8 т. Мн., 1991. Т. 8. Кн. 2. С. 13.

³ Тамсама. Т. 1. С. 13.

⁴ Багдановіч І. Э. Авангард і традыцыя. Мн., 2001. С. 150.

⁵ Караткевіч У. Зб. тв. Т. 8. Кн. 2. С. 427.

⁶ Тут і далей падлікі па метрыцы Купалы зроблены на аснове дадзеных М. М. Грынчыка: Грынчык М. М. Шляхі беларускага вершаскладання. Мн., 1973. С. 186—187, 198—201. Метрычны даведнік да вершаў У. Караткевіча складзены намі.

⁷ Ралько І. Дз. Старонка тэорыі // Полымя. 1967. № 6. С. 224.

⁸ Ралько І. Дз. Шаўчэнка і Купала: Ля вытокаў беларускага і ўкраінскага акцэнтнага верша // Маладосць. 1967. № 7. С. 155.

⁹ Грынчык М. М. Шляхі беларускага вершаскладання. С. 188.

Ірына ГОЎЗІЧ (Мінск, БДПУ імя М. Танка)

ВЯРТАННЕ ДА КУПАЛЫ?

(Пра сістэму каштоўнасцяў «філалагічнага пакалення»
на прыкладзе творчасці Янкі Сіпакова)

Янка Купала — адзін з самых выдатных мастакоў слова, спадчына якога да нашых дзён застаецца глыбокай рукатворнай крыніцай пазнання і самавызначэння беларусаў. Вядомы літаратуразнаўца В. П. Рагойша вызначыў яго як адну з вяршынь беларускага нацыянальнага мастацтва, пра што чытаем у кнізе «Вяршыні: З невядомага і забытага пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча»: «Першай з вяршынь беларускага Эльбруса паэзіі назваў Янку Купалу яго сучаснік, класік украінскай савецкай паэзіі Паўло Тычына... Ды з чым бы мы паэзію Янкі Купалы не параўноўвалі..., несумненным застаецца адно: Янка Купала — самая вялікая гордасць і слава беларускага народа. Беларускі Руставелі. Беларускі Пушкін. Беларускі Шаўчэнка...»¹ І Янка Сіпакоў — спадкаемец Купалы, Коласа, Багдановіча, адзін з лепшых прадстаўнікоў сучаснай беларускай паэзіі, узгадава-

ны роднай мовай, матухнай-зямлёй, мікра- і макракосмасам, — не аднойчы ў сваёй публіцыстыцы звяртаўся да асобы Купалы: «У творчасці Янкі Купалы, нібы ў адборным зерні, спадзяваным на сяўбу, ужо закладзена прадбачліва ўся наша родная беларуская літаратура»².

Здаецца, як можна ставіць побач гэтых двух таленавітых паэтаў, якіх падзяляе амаль цэлае стагоддзе? Каб адказаць на гэтае, на першы погляд, нескладанае пытанне, звернемся да аналізу эстэтычных і маральна-філасофскіх каштоўнасцяў, закладзеных у творах абодвух мастакоў (выкарыстаем прыёмы герменеўтыкі і кампаратывістыкі). Будзем мець на ўвазе, што сапраўднае мастацтва мае неабмежаваныя прасторавыя і часавыя межы, пераадольвае ўсялякія бар'еры, на новы ўзровень узводзіць выпрацаваныя каштоўнасці. І абумоўлена падобная неабмежаванасць двума фактарамі, якія адзначыла ўважлівая даследчыца творчасці Пушкіна А. Д. Грыгор'ева: «Пушкін-мастак арганічна ўліўся ў нашу культуру. Прычынай гэтаму — не толькі агульначалавечы гуманістычны пачатак яго творчасці, але і незвычайна дакладнае адлюстраванне ў ёй спецыфічных рысаў нацыянальнага духу ў яго найбольш тыповых праявах» (вылучана намі. — *І. Г.*)³. Прыведзенае выказванне поўнаасцю стасуецца і да спадчыны Купалы, і да набыткаў Сіпакова.

Агульначалавечыя і нацыянальныя па змесце, адточаныя, філігранныя па форме лепшыя творы першага паэта перажылі, а другога, несумненна, перажывуць «малы час» і, падобна промням, пашлюць квантавую энергію святла ў «час вялікі». Аднак для доказнасці выказанай зыходнай думкі звернемся да канкрэтыкі, выкарыстаем прыём тыпалагічнага параўнання.

Думкай пра самавызначэнне беларускай супольнасці як раўнапраўнай, годнай нацыі з багатай мінуўшчынай, з магутнымі каранямі, а не нацыі рабоў, усведамленнем важнасці фактару катэгорыі спадчыны для яе выжывання прасякнута ўся купалаўская творчасць (як ранняя, так і позняя) і большасць вершаў Сіпакова. Параўнаем для доказу верш Купалы «Беларушчына» і сіпакоўскі твор «У мяне шмат радзім не было...». Радзіма — адзіны скарб для абодвух паэтаў, Радзіма вольная, але ў першым выпадку гэтае пачуццё рэалізуецца ў форме звароту, закліку да Беларусі (чытай — народа; дарэчы, у купалаўскай паэзіі гэтыя два паняцці часта атаясамліваюцца, спалучаюцца і з'ядноўваюцца ў цэлае), а ў другім — у форме радаснай і ў той жа час з адзнакамі пранізлівага суму-споведзі лірычнага героя пра свой кут, скрыжаваны і перакрываваны колам гістарычных падзей:

Сотні лет непряццелем-братам прыбітая,
Зарастаючы зеллем чужым, як лазой сенажаць,
Ты ляжала няпамяці пылам пакрытая,

А народ твой быў змушан маўчаць і табой
пагарджаць.⁴

У мяне шмат радзім не было,
У мяне — ёсць адна радзіма. (I, 166)

Такім чынам, у большасці выпадкаў сваю любоў да радзімы Купалаў вучань выказвае нібы сцішана, як ужо адзначалася, сумна-пранізліва: «Прызнавацца Радзіме ў сваёй любові да яе трэба ціхім, сціплым і нават крыху сарамлівым голасам — такім, якім прызнаюцца ў сваіх самых цнатлівых пачуццях» [II, 341]. Бо, думаемца, любоў да вялікага ў паэта-шасцідзсятніка несумненна звязана з захапленнем звычайнымі праявамі жыцця: сонечным промнем і зоркай-бліскавіцай, сакавітым яблыкам і кропелькай расы, травінкай і духмяным лісцем. Праз гэтыя мастацкія дэталі наш сучаснік-паэт выходзіць на выяўленне сваіх мараў і раскрыццё сваёй нязгаснай любові да «ўсёй жывой і нежывой прыроды». У Купалы ў гэтым выпадку пераважаюць жорсткія, а ў Сіпакова — мяккія фарбы.

Паэт-прарок Купала ўсведамляў цяжкасць сцежак жыццёвых, лёсу Беларусі і папярэджаў будучыя пакаленні, што можа стацца з тым народам, які адрачэцца ад сваёй мовы, гісторыі, памяці продкаў. Так здарылася, што амаль праз сто год мы апынуліся ў тых жа абставінах, што і беларусы пачатку ХХ стагоддзя, — сталіся без сваёй уласнай «хаты», перасталі быць гаспадарамі на сваёй роднай зямлі. Янка Сіпакоў таксама балюча ўсведамляе абсурднасць такога становішча і піша верш «Роднае слова» (і ў Купалы «Роднае слова»), ці яшчэ не больш змрочны і трагедычны, чым твор яго славутага папярэдніка. Параўнаем радкі з твораў двух аўтараў, выявім пазіцыю мастакоў. У Купалы чытаем:

Бясмертнае слова ты, роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло;
Хоць гналі цябе, накладалі аковы,
Дый дарма: жывеш, як жыло! (89).

Не менш пераканальныя і сугучныя радкі і ў Сіпакова:

Цябе забаранялі, быццам свята,
Нібы злачынцу заціскалі рот.
А ты і з-за выкрэсленняў,
нібы з-за кратаў,
Глядзела на знямелы свой народ. (I, 167)

Вера ў матчыну мову, у яе ачышчальную сілу з'яўляецца другой дамінантай стылю ў творчасці абодвух паэтаў. Нават у сваіх публіцыстычных нататках яны не раз звяртаюцца да гэтай складанай праблемы — праблемы адыходу ад каранёў, ад асноў духоўнай культуры: «Толькі праз родную мову чалавек можа стаць беларусам, бо ў ёй хімія і фізіка, гісторыя і батаніка, эканоміка і культура таго, што называецца нацыяй, народам» [II, 398]. Слова дадзена нам нашымі маці,

яно — ад родных палёў, з дзіцячай калыскі вылецела імклівай птушкаю ў свет. І Купала, і Сіпакоў ставяць знак роўнасці паміж паняццямі Радзіма — народ — мова — маці (святая дабрыня). Звенні гэтага ланцуга не могуць існаваць асобна: парушыцца сувязь — згібее нацыя, мы станем «тутэйшымі». Зноў параўнаем урыўкі з вершаў паэтаў — «Матцы» Купалы і «Калыханка» Сіпакова:

Над калыскай з бегам ночак
Песні роднай не жалей,
Каб, як вырасце сыночак,
Верным вечна ён быў ёй. (86)

Радзіма:

Ты расці, мой сын, ты расці званчэй,
Абыдзі, прашу, гэту просьбу-плач,
Разумею я сэрца матчына,
Бо і я ж сама — маці вам усім
І за кожнага з вас я крываўлюся.
Але ты ж расці, мой заступнічак... (1, 246)

Адрозненне гэтых вершаў толькі ў форме падачы матэрыялу: першы — зварот аўтара да абагуленай матулі ўсіх беларусаў (чытай — Радзімы), а другі — зварот і бацькі, і маці, і Беларусі да сына-народа, а ідэйны змест і пафас у іх аднолькавы — няма сапраўднага чалавека і грамадзяніна без ведання сваёй мовы, сваіх карэнняў і сваёй гісторыі.

Амаль кожны верш Купалы і Сіпакова насычаны надзвычайнай медытатывунасцю і псіхалагізмам: і пейзажныя замалёўкі, і маналогі-споведзі, і лірыка кахання з абавязковым выхадам з лакальнага перажывання і асабістага пачуцця на ўсеагульны драматызм і універсальную трывогу з адзнакамі філасафізму і псіхалагізму, пры якіх кожны твор як бы становіцца своеасаблівай драмай у вершах. Таму часта лірычны герой адчувае ці нават прадчувае сваё «выпадзенне» з часу, рухаецца не ў нагу з ходам гістарычных падзей. Дарэчы, падобнае назіраецца не толькі ў вершах, публіцыстыцы і драме «Раскіданае гняздо» Купалы, але і ў паэме Коласа «Сымон-музыка», калі герой — блазен, не ад свету нашага зямнога з пункту гледжання абывацеляў, а таксама і ў шматлікіх вершах і баладах паэта наступнага пакалення — Сіпакова («Сядзім, смяёмся за сталом...», «Вязень», «Шыбеніца», «Пустэльнік» і г. д.). У адпаведнасці з гэтым вынікае яшчэ адна сэнсавая дамінанта лірыкі паэта, блізкая да купалаўскай, — супрацьстаянне добра і зла і вобразна-стыліявы кантраст як асноўны прынецп пісьма. Жыццё асобы і нацыі падобна на вечны рух кола з дыяметральна процілеглымі ваямі: дабро процістаіць злу, бяда і гора — шчасцю, галеча, беднасць — багаццю, хвароба — здароўю, смерць — жыццю. А разарваць гэты рух, часам механічны, можа толькі смерць, якая часта — адзіны паратунак, адзінае выйсце з цяж-

кага становішча: «Раскрыйся нанова, магіла: //Страшной цябе людзі і свет»⁵. Змест паэмы Купалы мы ведаем са школьнай пары, а вось цытата з твора паэта пазнейшай генерацыі, яго выдатнай сербскай балады XX стагоддзя «Урок»:

Зірніце:

Вось — вышэйшай расы людзі,
Ніжэйшыя па думках за жывёлу,
Бо нават і ў сабачаняці вашага,
Вы помніце,

Якая мордачка разумная была...

Урок вы зразумелі, дзеці?

Можа,

Пытанні ў каго будуць? Задавайце.

Бо зараз зазвініць званок...

Званок той быў чаргою кулямётнай, —

Яго ўжо дзеці не змаглі пачуць... (I, 268—269)

Паводле выражэння пазіцыі аўтара, гэты твор — новая рэчаіснасць, увасобленая ў ім, гэта балада-дума, балада-споведзь, у якой пераважае не апісанне і пачуцёвае сузіранне, а думка і разважанне. У ёй усё накіравана на паказ унутранай і знешняй напружанасці духоўнага стану чалавека, які шукае вышэйшай свабоды і знаходзіць яе праз адкрытае супрацьстаянне забойцам, нават праз уласную смерць.

Але ў многім песімістычны Купала супрацьстаіць аптымістычнаму Сіпакову, які ў большасці выпадкаў лічыць смерць працягам жыцця ў новай іпастасі — іпастасі думак пра тое, што смерць — не канец усяму, бо існуе выбар адзінага годнага выйсця з цяжкага і трагічнага становішча — свядомы выбар «іншабыцця» героем, сапраўднай асобай:

Усе мы госці на гэтай роднай зямлі.

Кожны чалавек нарадзіўся толькі для таго,
каб памерці...

Усё, што пасеяў час, — узыходзіць...

Не, не лішнія мы на зямлі!

І свет памірае для нас паасобку, бо ён
памірае з кожным з нас.

Але ён вечны сам па сабе. І жыве пасля нас.

І будзе жыць заўсёды... (I, 343—344)

Прычыны такіх сэнсавых і стылявых непадабенстваў у двух паэтаў трэба шукаць у рамонтным метадзе, з яго рэзкай кантрастнасцю і «гераічнасцю», зваротам да мінулага, да аднаўлення легенд, паданняў, казак, і ў захопленні мадэрнізмам, з яго «расчараванасцю», нявер'ем у вырашэнне складаных драматычных праблем мірным шля-

хам, без барацьбы. Тое, што заклаў Купала, прадоўжыў, унёсшы пэўныя змены, Сіпакоў, таму словы Гніламёдава можна аднесці не толькі да творчасці Купалы, але і да паэзіі пазнейшай пары Сіпакова: «У паэзію Купалы шырока ўвайшло адчуванне катастрафічнасці перажываемай эпохі, маральнай неўладкаванасці і дэгуманізацыі свету чалавека»⁶.

Паэты не толькі ўдала выкарыстоўваюць міфалагемы, але і выходзяць на прытчападобнасць як паказчык вострага адчування трагізму жыцця, прадчуванне катастрофы, напружанасці і нетрываласці чалавечага быцця: ужо працытаваны «Одзіум» Сіпакова, яго шматлікія прытчы, а таксама вершы 20-х гг. Купалы («Ёсць жа яшчэ», «І прыйдзе», «Каб...»).

На раскрыццё гэтай ідэі працуе сімвалічны, а падчас і алегарычны прыём пісьма двух мастакоў слова, іх паэзія поўніцца шматлікімі вобразамі-сімваламі, некаторыя з якіх з'яўляюцца скразнымі: крыж — пакуты, сонца — святло, радасць, шчасце, абуджэнне пасля «змрочнага» сну, разбураная хата — цяжкая доля, адрачэнне ад сваіх каранёў, камень — крыўда.

Янка Купала — адзін з нешматлікіх паэтаў, які змог удала і раўнаважна спалучыць рацыянальнае і эмацыянальнае ў сваіх вершах, дасягнуў аднасці высокай патэтыкі і пранікнёнай публіцыстычнасці, даступнасці і ў той жа час глыбокай філасафічнасці, медытатыўнасці, паяднаў ідэйную насычанасць і высокую прастату і яснасць адлюстравання сваіх дум, мар, спадзяванняў і летуценняў. Так нараджаюцца лепшыя вершы і паэмы паэта, сярод якіх «Спадчына», «Груган», «Паязджане», «Беларускія сыны», «Жня», «З павяўшай славы», «Адвечная песня» і шматлікія іншыя. Янка Сіпакоў таксама змог у лепшых сваіх творах дасягнуць гарманічнай раўнавагі і сінтэзу роздуму і болю перажытага, але ў большасці выпадкаў у філасофскім падыходзе да жыцця, у медытацыях паэта доля рацыянальнага моцна пацягнула эмацыянальны пачатак. Такія творы — новая рэчаіснасць, у якой пераважае не апісанне і пачуццёвае сузіранне, а думка і разважанне, таму аснову падобнага «іншабыцця ў слове» складае роздум, думка, унутраны палемізм, дзякуючы чаму вершы набываюць адзнакі медытатыўнай лірыкі — глыбіню думкі, засяроджанасць на самых складаных праблемах чалавечага быцця, эмацыянальную ацэнчанасць. У паэзіі на гістарычную тэматыку і баладах Сіпакова героі не столькі дзейнічаюць, колькі мысляць, праходзяць выпрабаванне на духоўную трываласць. Яшчэ адна асаблівасць такіх вершаў — іх псіхалагізм і аналітызм.

Рытмамелодыка ў адным з лепшых вершаў Сіпакова ствараецца градацыяй пачуцця ў двух планах — рэальным і пераносна-абагуленым, а таксама паўтарэннем пэўных граматычных формаў: назоўніка (камень, слова), дзеепрыметніка (нагрэты, сагрэты), паўторам ад-

натыпных сінтаксічных канструкцый. Паэт максімальна насычае верш сімвалічнымі вобразамі:

Ты кінуў слова ў мяне.
Цяжкое, нібыта камень,
Сагрэты ў даланях
Ці, можа, нават у запазусе...
Вось яно ляціць —
Чуецца, як свішча гэта слова-камень?! (I, 172).

У прыведзеным урыўку Сіпакоў стварае два планы: пачуццёва-эмацыянальны і філасофскі. Плётка знаёмага чалавека моцна ўразіла, усхвалявала і абурыла паэта, выклікала філасофскія разважанні.

Кожны паэт — сын свайго часу і свайй зямлі. Зямля ў Купалы і Сіпакова адна — Беларусь, з яе непаўторна-дзівосным багаццем фарбаў і гукаў. Гэта крыніца багатай вобразнасці, нечаканай асацыятыўнасці, міфалагічнасці, беларускай ментальнасці паэтаў. Час унёс свае карэктывы ў фарміраванне духоўнага і грамадскага аблічча двух мастакоў. Янка Купала ў свайй творчасці ішоў ад змрочнага ўспрымання і адлюстравання рэчаіснасці (1905—1922) да светлага пафасна-радаснага апявання сацыялістычнага будаўніцтва, адычнасці інтанацыі (30-я гг.) і зноў вярнуўся да адлюстравання трагедычнасці жыцця, яго жорсткасці ў ваенныя гады. Янка Сіпакоў ішоў ад светлай улюбёнасці ў свет з адзнакамі лёгкага суму («адкуль, адкуль ён, гэты лёгкі сум?») да таго ж самага, як і ў Купалы, расчаравання і адчування трагедычнасці, разлому жыцця. Светлая афарбоўка паэзіі Сіпакова паступова мяняецца на змрочную («у свеце — перанаселенасць на боль...»), знакам якой стаў злавесны Чарнобыль:

Чорная быль — Чарнобыль.
Чорны баль — Чарнобаль.
Чорная бель — Чарнобель.
Чорны боль — Чарноболь. (I, 356)

Янку Купалу можна адрасаваць словы сучаснай даследчыцы праблемы традыцый і наватарства ў рускай літаратуры С. Ф. Кузьміной: «Ён быў пакліканы як прарок, як служка Бога»¹. Янку Сіпакову можна адрасаваць словы іншыя, як працяг працытаваных намі: «Янка Купала — прарок Бога. Але і боскаму слуге патрэбныя таксама слугі. Адзін з іх — наш таленавіты паэт». І ён служыць, а не слугуе Вялікаму Мастацтву сродкамі таленту Вялікага Мастака — Прарока адраджэння Беларусі.

¹ Рагойша В. П. Вяршыні: 3 невядомага і забытага пра Янку Купалу, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча. Мн., 1991. С. 3.

² Сіпакоў Я. Выбр. тв.: У 2 т. Мн., 1997. Т. 2. С. 361. (Далей спасылкі ў тэксте падаюцца па гэтым выданні.)

³ Григорьева А. Д., Иванова Н. Н. Язык лирики XIX века: Пушкин. Некрасов. М., 1981. С. 3.

⁴ Купала Я. Жыве Беларусь: Вершы, артыкулы. Мн., 1993. С. 84. (Далей спасылкі на гэтае выданне ў тэксце.)

⁵ Купала Я. Спадчына: Вершы і паэмы. Мн., 1998. С. 243.

⁶ Гніламёдаў У. Янка Купала: Новы погляд. Мн., 1995. С. 79.

⁷ Кузьмина С. Ф. В поисках традиции: Пушкин — Мандельштам — Набоков. Мн., 2000. С. 149.

Вольга ЛАПАЦІНСКАЯ

(Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. Маішэрава)

ЗАСВАЕННЕ РАМАНТЫЧНЫХ ТРАДЫЦЫЙ ТВОРЧАСЦІ ЯНКІ КУПАЛЫ АНАТОЛЕМ СЕРБАНТОВІЧАМ

Зямля любімага Купалы —
Ў дубравах і ля бальшакоў
Прадаўгаватыя, як шпалы,
Магілы продкаў і бацькоў...

Глядзі: стаяць не за гарамі —
Тут вёска, а царква — вунь там...
Дзіўлюся я: навошта храмы,
Калі уся зямля, як храм!..

Гэта радкі з верша Сербантовіча, што ўвайшоў у яго першы зборнік «Азбука» (1966).

Самае галоўнае, што розніць паэта і простага чалавека, — гэта стан яго душы. Можна ўмець рыфмаваць, але не быць мастаком слова. Сапраўдных песняроў нараджае неспакойны і складаны час. Так, бурлівы і насычаны падзеямі пачатак XX стагоддзя вылучыў бясспрэчны талент Янкі Купалы, які ў сваёй аснове быў выключна рамантычным, бо адпавядаў вызначэнню, дадзенаму гэтай з'яве: «Рамантычнасць — гэта вострае пачуццё сучаснасці, парыванне ў будучыню, да высокага ідэалу»¹.

Такім высокім ідэалам для Купалы стала ідэя незалежнасці, свабоды маладой, што адраджаецца, Беларусі. Яскравым пацвярджэннем гэтага сталі яго зборнікі «Жалейка», «Гусляр», фальклорна-рамантычныя паэмы «Курган», «Бандароўна», «Магіла льва» і іншыя творы. Трэба сказаць, што рэчаіснасць была даволі далёкаю ад паэтавага рамантычнага ідэалу, таму і ўзнікае ў яго свядомасці, а затым — у паэзіі канфлікт паміж марай і явай, востры, трагічны, часам невырашальны. Чулая асоба, паэт не можа змірыцца з раздвоенасцю душы — яна бунтуе, выступае супраць несправядлівасці і фальшы.